

Kulturmiljöprogram Emmaboda kommun

Piggsmåla

Läsanvisning för områdesbeskrivning i kulturmiljöprogram

Emmaboda kommuns reviderade kulturmiljöprogram färdigställdes 2016 och består av 65 områdesbeskrivningar, en för varje miljö som inventerats inom projektet. Inom projektet har även GIS-information avsedda för kommunens handläggarkartor tagit fram. Fördelningen av antalet miljöer mellan socknarna ser ut som följande: Algutsboda socken - 19 miljöer, Långasjö socken - 19 miljöer och Vissefjärda socken - 24 miljöer. Därutöver har områdesbeskrivningar även tagits fram för tätorterna Lindås och Emmaboda. Nedan följer en beskrivning av områdesbeskrivningarnas upplägg och anvisningar hur de bör läsas.

Kartan

Områdesbeskrivningarna inleds med en karta över den aktuella miljön med olika markeringar som ger information om området och dess kulturhistoriska värden – huvudområde, kärnområde, fornlämningar och övrig kulturlämning.

- *Huvudområden* är områden med kulturhistoriska värden. De bidrar till förståelsen för området, genom att belysa ortens landskapliga förutsättningar och bredare historiska utveckling. I nästan alla bymiljöer finns områden i byns utkant som historiskt haft ekonomisk betydelse, som exempelvis madängar med madhus, fiskevatten, kvarnplats eller andra områden som besitter kulturhistoriska värden.
- *Kärnområden* är mindre områden inom miljön med särskilt höga kulturhistoriska värden, med koncentrationer av kulturhistoriskt värdefulla byggnader, fornlämningar och/eller landskapsobjekt.
- *Fornlämningar eller potentiella fornlämningar* anger ett utdrag av de lämningar som finns registrerade i Riksantikvarieämbetets fornlämningsregister, (FMIS). De lämningar som redovisas på kartan har någon av följande antikvariska bedömningar i FMIS; "fornlämning", övrig kulturhistorisk lämning" eller "bevakningsobjekt". Fornlämningar skyddas av Kulturmiljölagen (KML 2 kap). Fornlämningar får inte rubbas, tas bort, täckas över eller på annat sätt ändras eller skadas utan tillstånd från länsstyrelsen. Det gäller även det s.k. fornlämningsområde som omger varje fornlämning, Riksantikvarieämbetet eller länsstyrelsen beslutar om vad som är fornlämning och fornlämningsområde.
- *Övrig kulturlämning* anger andra kulturhistoriska objekt och lämningar som upptäckts i samband med inventeringsarbetet, men som inte är registrerade i FMIS, exempelvis en vällagd stenmur, odlingsrösen, en husgrund, en bråttugn eller en förfallen byggnad.

Kulturhistorisk värdeklassning

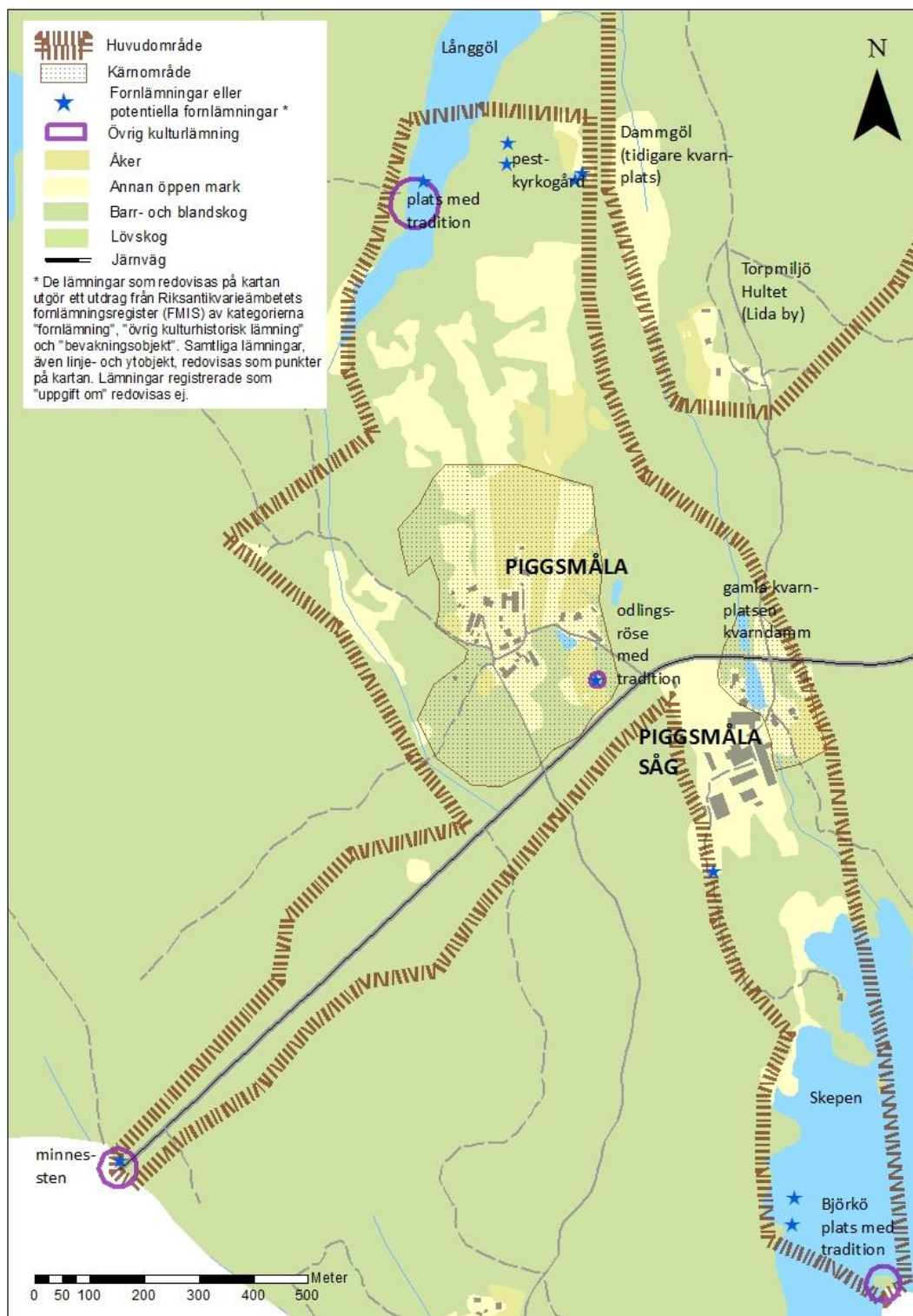
Under kartan anges vilken *kulturhistorisk klassning* miljön har i skala 1-3. Värdeklassningen är kopplad till huvudområdet, med undantag av Lindås och Emmaboda där klassningen istället knutits till respektive kärnområde.

- Klass 1 - miljön har höga kulturhistoriska värden ur ett regionalt eller nationellt perspektiv. Här ingår de områden som utgör miljöer av riksintresse för kulturmiljövården och som är skyddade av Miljöbalken, de nationellt uppmärksammade glasbruksorterna och platser tydligt förknippade med författaren Vilhelm Moberg samt ett fåtal andra miljöer som är av mycket stort kulturhistoriskt värde för kommunen.
- Klass 2 - miljön har höga kulturhistoriska värden ur ett kommunalt perspektiv.
- Klass 3 - miljön har ett visst kulturhistoriskt värde och är intressant ur ett kommunalt eller lokalt perspektiv. Ofta finns det omständigheter i miljön som otydliggjort dess kulturhistoriska värden, exempelvis igenväxning av odlingslandskapet, ombyggda eller moderniserade byggnader, riven bebyggelse.

I den efterföljande färgutan redovisas miljöns anknytning till kulturmiljöprofilens teman, vilket illustrerats med block i olika färger.

Själva texten i områdesbeskrivningarna inleds med en ingress, vilken utgör en sammanfattande värdebeskrivning av miljön där de viktigaste värdena omnämns. Därefter följer en övergripande beskrivning av huvudområdet och objekt av särskilt värde som ligger inom detta, det vill säga utanför kärnområdet, samt en värdebeskrivande text om kärnområdet med de objekt som ligger inom detta. Textavsnittet avslutas med en litteraturlista.

Därefter följer tre punktlistor; "Särskilt värdefulla karaktärsdrag, områden och objekt", redovisning av "Befintligt skydd" som finns för miljön och "Antikvariska rekommendationer och förslag till skydd". Områdesbeskrivningarna avslutas med historiska kartor och ett stort antal nytaga bilder med bildtexter som i stor utsträckning innehåller fastighetsbeteckningar.

Skogslandets jordbruk: Öppna åkrar och betesmarker, stenmurar, odlingsrösen, uppvuxna ekar. Traditionella ekonomibyggnader och mangårdsbyggnader. Tydlig koppling till utnyttjande av vatten. Lång tradition med kvarnar och såg.

Gränsbygd: Flera sägner och berättelser med koppling till danska gränsen. Minnessten vägbygge.

Viktig industri: Sågverket, med lång tradition på platsen, tidigare kvarnar.

I Piggsmåla by finns delar av ett traditionellt jordbrukslandskap med odlingsrösen och sträckor av stenmurar och lövträd. Byn har traditionell bebyggelse, där tre mangårdsbyggnader på rad bildar en karaktäristisk enhet. En del mangårdsbyggnader har förändrats medan några är till det yttre bevarade i ursprunglig form. Landskapet i byn präglas av höjdläget, med ån, kvarndammen och sjön nedanför byn. Karaktäristiskt är också det gamla kvarnläget, idag bebyggt med sågverk.

Huvudområdet Piggsmåla

Karaktäristiskt för byn är att bondbyn ligger högt och att det finns ett gammalt kvarnläge vid ån, med damm, i backen nedanför. Detta läge har lång kontinuitet. Kvarnar har ersatts av sågverk, och man utnyttjar vattenkraften i viss mån än idag. Vägarna låter oss ana att Piggsmåla länge var en isolerad by. Den gamla vägen är ännu smal och krokig genom byn. Den raka vägen som passerar mitt emellan byn och kvarndammen är typisk för 1930-talsvägar. En minnessten ¹ som restes av ortsborna finns kvar från denna händelse.

Byns ägor sträcker sig söderut till Eringsboda socken i Blekinge, och sjön Skepen, där tidigare (före 1970) Blekinge, Kalmar och Kronobergs län möttes på den lilla Björkö. Här gick alltså riksgränsen till Danmark. På Björkö möts även fem byar: Piggsmåla, Lida, Fåglasjö, Frostensmåla och Skeppetånga. Det finns en sägen förknippad med Björkö som säger att en rådig bondkvinna vid ett hotande anfall av danska knektar gjorde slut på dem på samma sätt som i sägnen om Blända; Smålänningarna uppträdde vänskapligt och rodde över till danskarna på Björkö med sovel och brännvin så att danskarna blev fulla och somnade, varpå byborna tog livet av dem. Det finns också en berättelse om att man 1886 gjorde ett fynd i Bråtabäcken, då man fann en hel kanon ². Namnet Bråtabäcken vittnar kanske även om krig och bråk. Norr om byns inägor i den lilla sjön Långgöl finns en annan "plats med tradition", registrerad som fornlämning ³. Här finns en sägen om att en kopparkittel med pengar ska ha nedsänkts under krigsoroligheterna vid sista dansk-svenska kriget. Söder om bebyggelsen, på vänster hand på vägen upp mot byn, finns ett odlingsröse ⁴ som är registrerat som fornlämning ⁵

¹ Stenen är av blekingegranit, 2,7 m hög, med texten *Tack Hagströmer för vägen. Ortsborna reste stenen*. (RAÄ-nummer Långasjö 124:1) Vägen blev egentligen till tack vare ett outtröttligt arbete från en hemmansägare från Gäddegöl, Ernst Johan Svensson, men det var inte han som tackades på stenen, utan landshövdingen Hagströmer.

² Kanonen ska senare ha sålts till en lumphandlare.

³ RAÄ-nummer Långasjö 65:1

⁴ 16x4,5 meter och 1,5 m högt.

⁵ RAÄ-nummer Långasjö 66:1

eftersom det är en plats med historia. Det finns en sägen om detta att en skatt finns nedgrävd här, och att det ofta lyser ovanpå röset om höstkvällarna. Dessa olika berättelser vittnar om byns en gång närhet till danska gränsen. I norra änden av åkrarna, norr om byn, finns en annan övrig fornlämningsplats i form av tidigare registrerade kullar som sägs ha varit en pestkyrkogård ⁶.

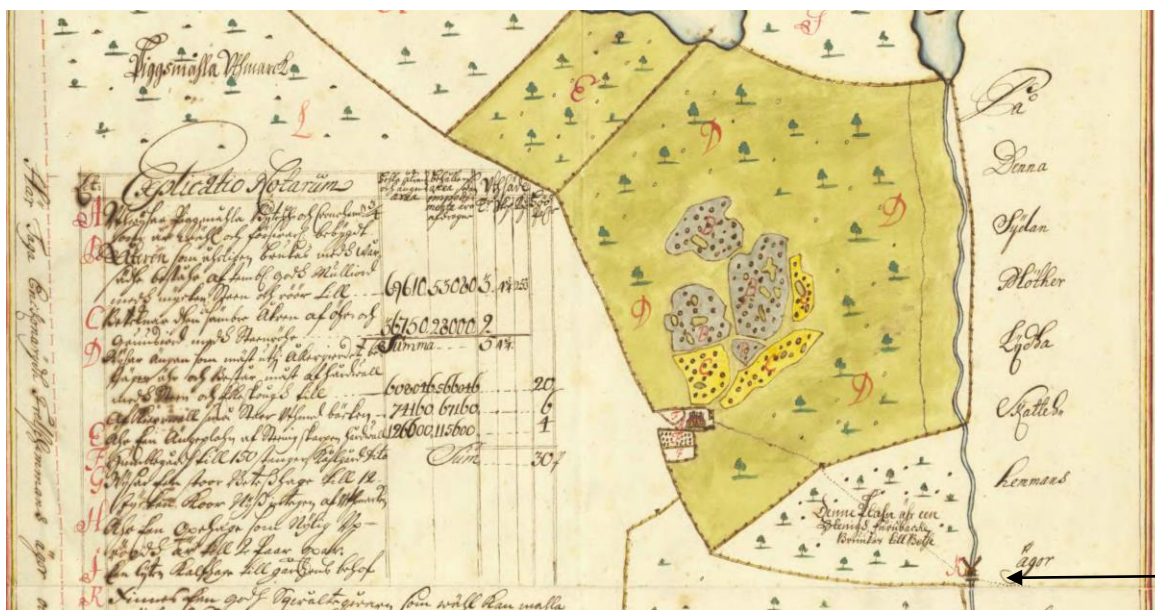
Namnet Piggsmåla har kommit antingen av att första ledet är ett mansnamn, det medeltida namnet Pigg, eller av ordet pigger, som betyder pigg eller spets, vilket i så fall syftar på den branta backen upp till byn. Efterledet -måla är det vanliga medeltida namnet från trakten, med betydelsen uppmätt jord. Namnet har tidigare haft många olika stavningar.

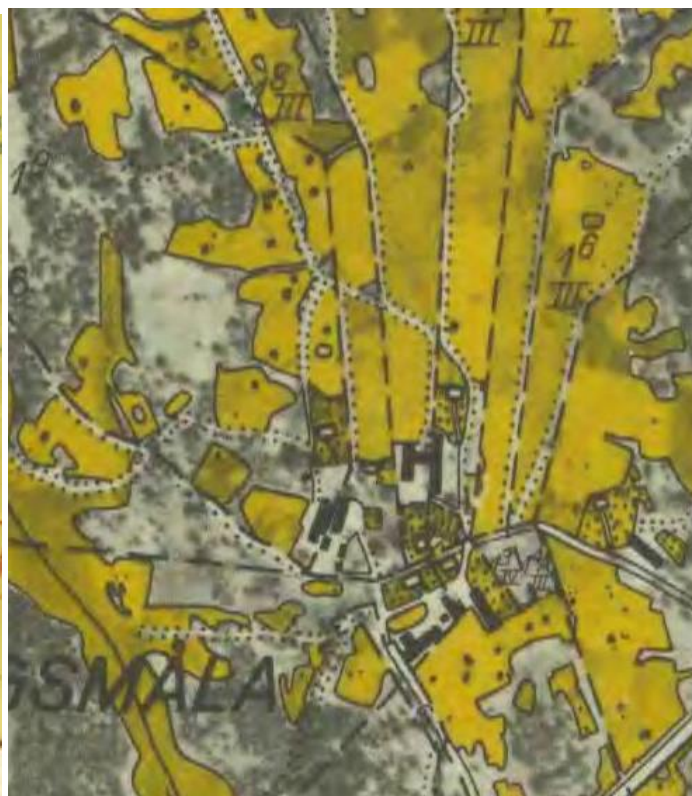
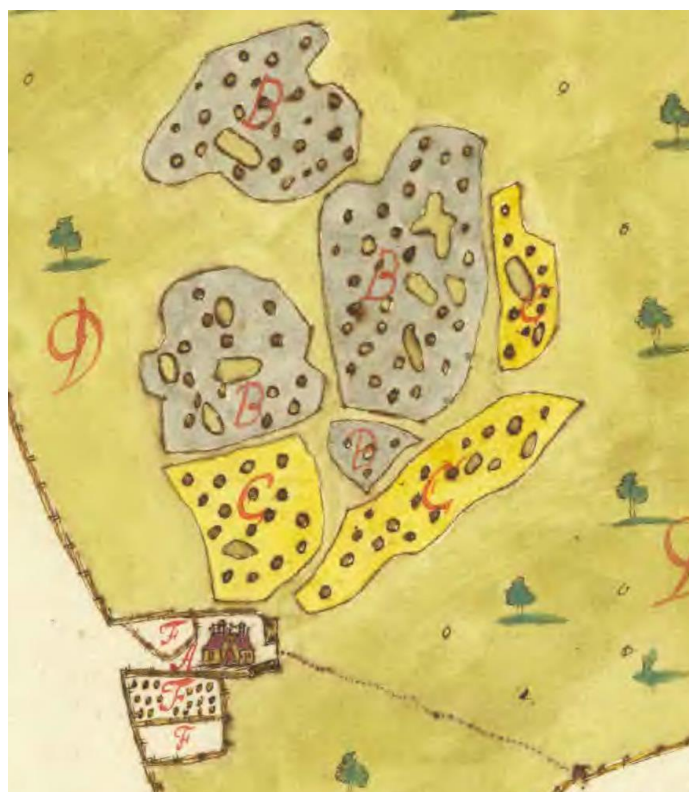
Byn med åkrar och inägomarker i samband med laga skifte 1841. Kartan visar att exakt samma åkrar som fanns på 1600-talet finns kvar (se kartan nedan), men har utökats med fler.

⁶ RAÄ-nummer Långsjö 63:1. Inom utredningsområdet finns sammanlagt nio registrerade fornlämningar. Samtliga är dock bedömda som "övrig kulturhistorisk lämning". Inga av dessa är således att betrakta som "fast fornlämning".

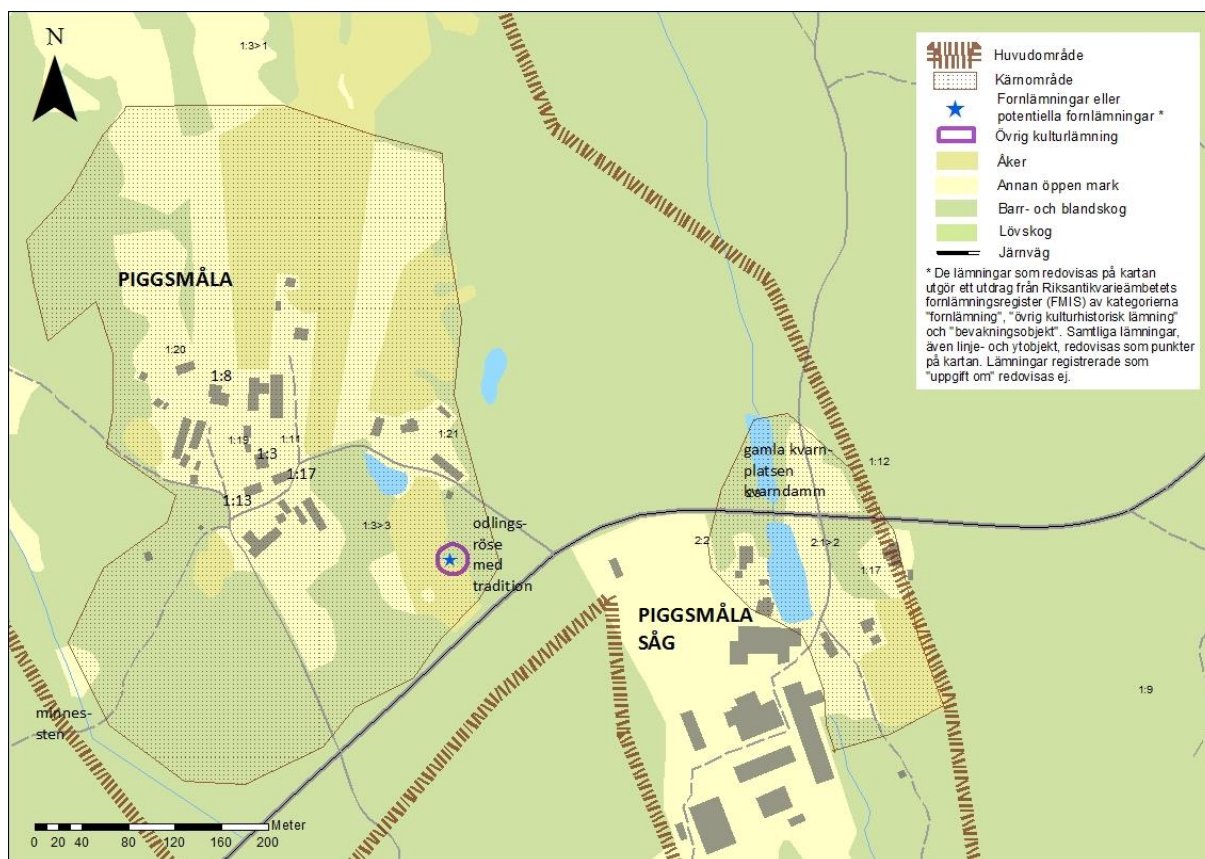

Karta från 1697. Byn bestod av en gård med åkrar och ängar norr om, precis som idag. Kvarn fanns också i samma läge där sägen finns idag.

Kartan från 1697 kan jämföras med åkrarnas läge kring 1940.

Kärnområdet Piggsmåla by

Piggsmåla består idag av sex gårdar ⁷. Husens lägen är påverkade av laga skifte (1841). De uppodlade och betade inägomarkerna, åkrar, ängar och hagar, som finns idag har sitt ursprung i 1600-talet. Här finns också årsringar med utökade odlingsytor från 1800- och 1900-talet. Både dessa och de äldre inägorna bär också tydliga spår av 1800- och 1900-talets stenröjningar, i form av odlingsrösen och murar.

Bebyggelsen är i stort ålderdomlig i den gamla bykärnan. Förutom mangårdsbygganden finns också ett antal olika typer av faluröda ekonomibyggnader. Särskilt karaktäristisk får bykärnan av de två tätt liggande parstugorna (Piggsmåla 1:13 och 1:17). De har spår av moderniseringar under 1930-/40-tal, med några utbytta fönster och dörrar, men har i stort traditionell prägel. Tillsammans ger dessa hus en upplevelse och kunskap om bondesamhället förr, som ger dem ett kulturhistoriskt värde. Centralt i gamla bykärnan finns också ett nyare bostadshus i stil som sekelskiftet 1900 (Piggsmåla 1:3). Den är välbevarad i sin stil och har därför byggnadshistoriska kulturvärden. Den kan även berätta om årsringar och utveckling i byn. Öster och norr om byn finns också tre gårdar som är karaktäristiska

⁷ På medeltiden fanns här en gård, vilken redovisats på byns äldsta karta (1697). Då ägdes Piggsmåla av en dansk fru Görvel, dotter till en Gyllenstierna. Även Erik XIV ägde byn en period. Dessa storheter var sannolikt inte på plats, utan fick skatteintäkter från byn. Av de 18 utvalda kulturmiljöerna i kulturmiljöprogrammet, i Långasjö socken, är det bara fyra som har så gamla kartor (uppmätningar): Långasjö kyrkby (1696), Skurebo (1692), Ekeboryd (1705) och Piggsmåla (1697).

utskiftade gårdar sedan laga skifte (1841). De består av både parstugor och salsbyggnader (Piggsmåla 1:21, 1:8: 1:20) har kvar sin form och färgskala, men har moderniserats med olika tillägg och utbyte av vissa byggnadsdelar/material.

Kärnområdet Piggsmåla såg

Vid vattendraget ⁸ nedanför byn finns idag ett sågverk med anor från 1920-talet. Största delen av sågverkets byggnader är uppförda i slutet av 1970-talet ⁹ eller senare. Sågverket drivs av tredje generationen ¹⁰. Sågverk och träbearbetning är den enda industrityp som förekommer i socknen, varför det kulturhistoriska värdet är högt. I just denna såg installerades (1969) en modern såglinje med en då ny typ av sågteknik kallad reducersågning, som andra sågverket i landet ¹¹.

Det finns två kvarnlägen vid dammen, Lida Östergårds kvarn, som låg vid inloppet till dammen, och Piggsmåla kvarn nedströms ¹². Vid Piggsmåla kvarn är fallhöjden mycket bra, hela 4,4 meter. Vattenkraften används än idag, även om den räcker inte till mer än till belysningen i området.

Referenser

Lantmäteriets historiska kartor
Riksantikvarieämbetets Fornsök
Arkeologisk rapport
Gård och by i Långsjö socken
Träskoposten nr 1, 2014

---

⁸ Vattendraget, som börjar uppe i sjön Flaken och rinner ner genom sjön Skepen och vidare ut i Nättrabyån, har sannolikt utnyttjats länge. Den äldsta kartan från 1697 visar en kvarnsymbol i bäcken, på samma plats där sågen finns idag. Enligt vissa uppgifter fanns en liten kölva, en kvarn för husbehov. På 1850-talet byggdes en större kvarn, som blev en beskattad tullmjölskvarn. Malningen pågick här till och med 1963, då kvarnen revs av dåvarande sågverkets ägare.

⁹ Sågen hette Piggsmåla sparrsåg och sågade sparrar som vidareförädlades av Emmaboda lådfabrik. Sågen brann delvis 1977, men återuppbyggdes 1977-78.

¹⁰ 1923 tog nuvarande ägarnas köpte farfar Theodor Johansson kvarnen och sågen.

¹¹ Nuvarande ägare hade tidigt ett intresse för träning och friskvård, vilket resulterat i uppförandet av ett gym 1978, förmodligen ett av de första i landet.

¹² Kvarnen ägdes från början gemensamt av bönderna i byn. Vattenhjulet ersattes 1935 av en turbin och även en generator för att tillvarata den naturresurs som vattnet är. Det finns en bevarad berättelse om en äldre kvinna från byn som kom ner en dag och fick se det elektriska ljuset. Då ska hon ha utropat: *"som i stan som i stan"*. När sågverksägaren skulle förklara att det var en turbin som gav lyset så trodde hon att det var ett djur.

Betydelsefulla karaktärsdrag, områden och objekt

- Bebyggelsemiljön samlad centralt i gamla bynkärnan, med traditionella mangårdsbyggnader med tillhörande trädgårdar och ett antal traditionella ekonomibyggnader.
- Ekonomibyggnader/ladugårdar, särskilt de äldre i skiftesverk samt stenkällare.
- Den öppna ängs-, hag- och åkermarken centralt i byn med stenmurar, röjningsrösen, trädgårdsgårdar och hamlade träd. Öppenheten och ägoindelningarna.
- Sågmiljön (fd kvarnmiljön) vid vattendraget nedanför byn.
- Äldre, grusbelagda byvägar och deras sträckningar inom huvudområdet. Stenmurar, vägstenar och hamlade träd i vägmiljön. Minnesstenen efter vägbygget.

Befintligt skydd

- **Fornlämningar** skyddas av Kulturmiljölagen (KML 2 kap). En ny lag trädde i kraft 1 januari 2014, vilken bl.a. innebär att *lämningar efter människors verksamhet under forna tider, som har tillkommit genom äldre tiders bruk och som är varaktigt övergivna*, samt *tillkommit innan år 1850*, är skyddade. Detta medför att till exempel alla torp-/kvarnlämningar uppförda innan 1850 numera är skyddade. Fornlämningsregistret är under bearbetning. De på kartan med blå stjärnor markerade fornlämningarna utgår från bedömningar gjorda utifrån den tidigare Kulturminneslagen, fornminnesregistret, fornsök. Fornlämningar får inte rubbas, tas bort, täckas över eller på annat sätt ändras eller skadas utan tillstånd från länsstyrelsen. Det gäller även det s.k. fornlämningsområde som omger varje fornlämning, Riksantikvarieämbetet eller länsstyrelsen beslutar om vad som är fornlämning och fornlämningsområde.
- **Kyrkan** med kyrkotomt/kyrkogård skyddas av Kulturmiljölagen (KML 4 kap) och skall vårdas och underhållas så att de inte förvanskas. Ändringar får inte göras utan tillstånd från länsstyrelsen.
- Piggsmåla utgör en utpekad miljö i det politiskt antagna Emmaboda kommuns **kulturminnesprogram 1984**. Utpekade byggnader i dessa bebyggelseområden ska betraktas som **särskilt värdefulla** ur kulturhistorisk synpunkt och omfattas därmed av förvanskningförbud enligt Plan- och Bygglagen. (PBL 8 kap 13 §).
- **Alla byggnader** omfattas av **varsamhetskravet i Plan- och Bygglagen**. Detta innebär att ändring av en byggnad alltid ska utföras varsamt, så att man tar hänsyn till byggnadens karaktärsdrag och tar tillvara byggnadens tekniska, historiska, kulturhistoriska, miljömässiga och konstnärliga värden. (PBL 8 kap 17 §). Varsamhetskravet gäller både exteriört och interiört.
- **Särskilt värdefulla byggnader** och områden får inte förvanskas (PBL 8 kap 13 §). Även underhållet av en byggnad ska anpassas till dessa värden och till omgivningens karaktär (PBL 8 kap 14 §).

- **Odlingslandskapet** kring Piggsmåla är värderat som klass 2 i bevarandeprogrammet "Odlingslandskapet i Kalmar län – Bevarandeprogram, Emmaboda kommun", framtaget av Länsstyrelsen Kalmar län 1995.
- Värdefulla småmiljöer i jordbrukslandskapet, som till exempel åkerholmar, odlingsrösen, stenmurar och alléer, omfattas av **biotopskydd** enligt miljöbalken. Det innebär att de inte får tas bort eller skadas. (MB, 7 kap)

Rekommendationer och förslag till skydd

- **Kärnområdena** är känsliga för förändringar och bör betraktas som kulturhistoriskt **särskilt värdefullt bebyggelseområden** enligt Plan- och bygglagen (PBL 8 kap 13 §). Fastighetsägare bör informeras om detta och vad det innebär. Områdena och deras byggnader får förändras, men inte rivas eller förvanskas. Husen ska underhållas så att de särskilda värdena och byggnadernas ursprungliga karaktär bevaras. Fasad- och takmaterial, utförande och kulörer samt äldre detaljer som dörrar och fönster bör bevaras, såtillvida det inte handlar om rena skyddsåtgärder, ex. täckning av överloppsbyggnader med plåttak.
- Inom **kärnområdena** bör nybyggnader och tillbyggnader anpassas till områdenas kulturmiljö vad gäller placering, skala, material och färgsättning. Mer omfattande förändringar inom kärnområdet bör föregås av en **antikvarisk förundersökning**. Vid lovgivning och planläggning bör särskild antikvarisk hänsyn tas i dessa områden, vilket kan motivera att särskilda antikvariska kunskapsunderlag upprättas.
- Det är önskvärt att **planbestämmelser**, d.v.s. detaljplan eller områdesbestämmelser, upprättas för alla kärnområden. I områdesbestämmelserna bör en generell lovplikt införas för rivning, för åtgärder som avsevärt påverkar befintliga byggnaderna yttre utseende samt för åtgärder avseende ekonomibyggnader. Bebyggelsens kulturhistoriska värden bör i områdesbestämmelserna skyddas genom varsamhetsbestämmelser eller skyddsbestämmelser.
- Inom **huvudområdet** bör hänsyn tas till områdets kulturhistoriska värden. Gårdarnas byggnader med uthus och ekonomibyggnader som berättar om gånga tiders levnadsvillkor är viktiga. Ängsladorna tillhör denna äldre typ av ekonomi. Skyddsåtgärder som inte är traditionella material kan användas, t ex plåttak. Nybyggnader och tillbyggnader bör anpassas till områdenas kulturmiljö vad gäller placering, skala, material och färgsättning.
- **Huvudområdets öppna odlingslandskap** har kulturhistoriskt bevarandeintresse. Åkerbruk, betesdrift samt skötsel av landskapselement i området bör främjas, i synnerhet i områden nära den kulturhistoriskt värdefulla bebyggelsen, fornlämningar och andra kulturhistoriskt värdefulla landskapselement som stenmurar och rösen.
- **Gamla vägar** inom huvudområdet bör värnas vad gäller sträckning, bredd och detaljer som hör vägmiljön till. Grusvägar bör ej asfalteras eller ytterligare dras om.
- En dokumentation av byns bebyggelse är önskvärd.

Sågen ligger vid det gamla kvarnläet.

Den gamla vägsträckningen, stenmurar och uppvuxna ekar ger en ålderdomlig karaktär åt inägorna i byn.

En av de utskiftade gårdarna (Piggsmåla 1:21) samt det bostadshus som tillkom ca 1900 centralt i byn (Piggsmåla 1:3).

En av de bevarade parstugorna som ger karaktär åt den gamla bykärnan (Piggsmåla 1:17).

En av de bevarade parstugorna som ger karaktär åt den gamla bykärnan (Piggsmåla 1:13), med tillhörande ladugård.

De båda parstugorna centralt i gamla bykärnan.

Ekonomibyggnader och ladugårdar byggda i traditionellt skiftesverk ger höga byggnadshistoriska värden.

Flera stenkällare centralt i byn är viktiga för förståelsen och upplevelsen av en gammal bondby.

En av de utskiftade gårdarna ligger ändå nära den gamla bykärnan (Piggsmåla 1:8).

Ladugård (Piggsmåla 1:13).

